

სწეულსა ეჰამების დაწუვაი და
დაჭრაი ასოთა თესთაი, არცა
სუმაე [...] სასუმელსა სანავლო-
სა, არამედ უფროისლა მოეკსე-
ნოს რაი, გული ეზეზვის, გარ-
ნა ყოველსავე ზედა არწმუნებს
თავსა თესსა და აიძულებს, რა-
მეთუ იცის, ვითარმედ თვნიერ
ამისა ვერ დაეხსნების სენსა მის,
ამისთვისცა მისცემს თავსა ბელთა
მკურნალისათა, რამეთუ მეცნიერ
არს, ვითარმედ მცირედისა მის-
თვის უგემურობისა განერეს იგი
მრავალ ჟამეულსა ნავლელსა და
საგრძელოსა სწიებასა...

(Հաբանց վարք. Վեհեւ. 1. 470).

Եթե մասնաճյուղի տեղը ուղարկուած լիցենզիայի, չի կարելի կամա թե ակամա չհիշել վրաց. ծեծը—գեղվա բառի կապակցութեամբ հայերեն համընկնող բառը՝ գոռու. և եթե չդիտենայինք, որ վրացերեն բնագիրը հունարենի թարգմանութեանն է, կկարծեինք, թե հուլարձանիս այս տեքստը հայերենից է ընդունւած։ Այս կարծիքը պայմանավորված է նրանով, որ յծեծը—գեղվիս, հակառակ հայերեն զգուելու, եթե ոչ միակ, համեմայն դեպք հազվադէպ գործածութեան ունի վրաց գրականութեան մեջ։ Նշված ձևով նա գոյութեան չունի (մեզ համար անհայտ է) և բարբառներում։ Այս դրութեանը մեզ ընձեռում է մի առաջնորդող ցուցմունք, այն է՝ հայերենի հետ համընկնող և հազվադէպ գործածութեան ունեցող բառի հանդիպումը վրացերեն հուլարձանի մեջ, երբ վերջինիս առաջացումն անհայտ է, չպետք է դառնա հետաքրքիր պնդելու, որ այս բնագիրը միայն

նկատված նշանի գոյությունը բխած պիտի լինի հայերենից, լինելով նրա քարգմանությունը:

Հին հայոց գրականության մեջ զգուել բառը վաղուց է նշկատված: Աստվածաշնչի մեջ երեք անգամ ենք գտնում՝ Ղևտ. 19, 14-ում, Ռութ. 2, 16-ում և Սաղմ. 113, 22-ում: Ըստ նրանց և հին ժամանակներից հասած մյուս գրական հուշարձանների տվյալների, հայ բառարանագիրները հետևյալ կերպով են մեկնում այս բառը. 1. երբ նա անցողական ձևով է գործածված— «անարգել, արհամարհել, վերավորել, ղրկել, հարստահարել», 2. բայց երբ անանցողական ձևով է պատահում՝ «զարշել, զանել, ձանձրանալ»:¹ Վրաց Աստվածաշնչում նշված տեղերում մենք գործ ունենք միայն առաջին նշանակությունների հետ, զարշել-ձանձրանալ նշանակությունը այստեղ չկա: Տվյալ բառը այս վերջին իմաստը, իբրև միակը, հայերենում ևս ստացել է միայն նոր գրական լեզվի, ինչպես նաև գավառականների մեջ:²

«Հարանց վարքի» վրացերեն բնագրում մեզ հետաքրքրող բառի բայական ձևը անանցողական է, կրավորական սեռի է՝ յեցեցոս (ծոն օցո)—զգվում է (նրան այն): Ի՞նչ ձևով պիտի լիներ անանցողականության ժամանակ, կամ առհասարակ լինե՞ր, թե ոչ, չգիտենք, որովհետև այսպիսի գործածություն չենք հանդիպում: Հիմքը՝ եցեց—գեզվ է, առանց պլման՝ եցեց—գեզավ. օց բնի վերջածանց է, ուրեմն պարզ արմատը եցեց—գեզ է, իսկ անորոշ դերբայը (մասգար) եցեց-գեզվա:

Նախնական է, թե դերիվատիվ այս բայը, դժվար է վճռականորեն ասել: Այդ չի կարելի ասել և՛ հայերենի զգուել բայի վերաբերմամբ, որովհետև բոլոր մյուս բառերը, որոնք նրան ազգակից են, առանց բացառություն՝ նրա հիմքից (զգու-) են կազմված (զգու-անք, զգու-իչ): Եթե անունից է առաջացած, այն դեպքում սկզբնական ձևով՝ զգիւ պիտի լիներ, կամ էլ, առանց պլման, *զիզիւ թե *զուզիւ: Հայերենի մի շարք բառերում -իւ իբրև մասնիկ է գործածված, օրինակ՝ ցրիւ-ում, որովհետև առանձին ունենք ցիւ բառը: Եթե այս շարքին է պատկանում *զգիւ (← *զիզիւ), այն դեպքում ենթադրական բառի բուն կամ արմատը *զիզ կլինի, որը և՛ համբնկնում է եցեց—գեզվա-ի պարզ բնին՝ եցեց—գեզ-ին:

¹ ՍՏ. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան, II, 22:

² ՀՐ. Անուշյան, Հայերեն արմատական բառարան, II, 941:

Վրացերենում կա շրջ—գեգ-ի հետ բովանդակությամբ և հնչյունաբանությամբ մոտիկ, այսօր էլ գործածական Նոնը-օ—գիգղ-ի, որ Հայկական ՍՍՌ-ի ԳԱ իսկական անդամ Հր. Աճառյանը կապակցում է հայերեն զգուխ-ին, ընդունելով այն իբրև հայերենից փոխառյալ, որ հետագայում իր հերթին հայերենի Թբիլիսիի բարբառն է յուրացրել՝ գիգղը գալ, զըգղվիլ ձևերով:¹ Անշուշտ, ճիշտ կլինե՞ր այս ենթադրությունը, եթե իսկապես Նոնը—գիգղ-ում Լ-ը կամ զարգացած հնչյունը լինե՞ր կամ էլ որևէ ֆունկցիա ունեցող մասնիկ երևա՞ր: Այս դեպքում պարզ բունը կամ արմատը Նոն—գիգ կունենայինք, որը անպայման շրջո—գեգվա բայի շրջ—գեգ արմատի հետ կկապվե՞ր՝ շրջ || Նոն—Նոնը-օ—գեգ || գիգ—գիգղ-ի:

Հայերեն զգուխ բառի ստուգաբանությունը անհայտ է: Նրա բնի համապատասխան ձևը, ինչպես տեսանք, գոյություն ունի վրացերենում շրջ—գեգ-ի և թե Նոն—գիգ→Նոն-լ—գիգ-ղ-ի ձևով (ինչպես օրինակ՝ սվաներենում՝ სისგ—սխაგ:² Այսպիսով, քանի որ հայերենում զգուխ բառի ծագման աղբյուրը չի գտնված, իսկ նրա հետ համընկնող բառը վրացերենում (և նույնիսկ ազգակից լեզուներից մեկի մեջ) ամենի մեծ ծավալ ու ձևվեր ունի, ուստի մեզ անհավանական է թվում վրաց. Նոնը—գիգղ բառի հայերենից փոխառություն լինելը:

3. Ջաղաօր—Ջաղաօրծա—ջաղագով

Ջաղաօրծա—ջաղագորա բառին մենք հանդիպում ենք հին վրացերենի հուշարձաններից մեկի մեջ: Այդ աղբյուրն է՝ «Վկայաբանութիւն սրբոյն վկայի Փոկասու», որը թարգմանություն է ներկայացնում Ո՞ր լեզվից է թարգմանված հիշյալ երկը, քննված չէ: Վկայաբանության գիրքը պահպանված է բավական հին գրչագրերով: Մենք ձեռքի տակ ենք ունեցել Աթոսի վրաց վանքի ձեռագրի (X—XI դ.դ.) ֆոտո-պատճենները (№ 57,³ 337—345):

¹ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, II, 341.

² Այս հանգամանքի վրա մեր ուշադրությունը դարձրեց ակադ. Ա. Շահինյան.

³ Այդ ձեռագրի մասին տես՝ Н. Марр. Описание пяти пергаментных рукописей.—ЗВО, т. XIII, стр. 1—88.

Հուշարձանը բազմակողմանի նշանակութիւն ունի: Նա պատկանում է այնպիսի երկերի շարքին, որոնց միջոցով հին վրացին հնարավորութիւն է ունեցել ծանոթանալու Հունաց հին աշխարհին:¹ Ինչպէր որ պատմում են Արիստոտելի, Դեմոսթենեսի և հեթանոսական աստվածների՝ Պիսիդոնի, Մակդեպիոսի և ուրիշների անունները այս կամ այն բնորոշ գծերով և այլն:

Վկայաբանութեան մի տեղում, ուր տրամախոսութիւն է տեղի ունենում վկայի և դատավորի—Տրայանոս կայսրի—միջև, երբ խոսքը աստվածաշուքի վերաբերում, Փոկասը պատասխանում է՝ «Լուրս, մեղք, լմրտիսս ցոցլոնս միջրոծելոնս լամորհիլղեծո, մտագրտատցոնս Բրժանցիլ արս, արա տղ շլմրտոտատցոն, արամել լմրտոնսնսնսնցիլ մոմարտ Խոլղալս [Արժան է, իմ թագաւոր, Աստուծոյ ամենակալի հնազանդել. վասն իշխանաց ևս հրամայեալ է, բայց ոչ թէ ամպարշտաց, այլ ի տեսանել աստուածաշուքիսն]»: Լսելով այսպիսի վարդապետութիւնը, Տրայանոսն ասաց՝ «Երա մոլորեցաւ Խար շեն չաւոց Երա, արամել մսնսնցիլ լմերտա» [Կոչեցեալ ևս դու ոչ թէ Վաղարշ լինել, այլ՝ պաշտել աստուծոց]։

Ընդգծած հազվագյուտ բառիս բովանդակութիւնը պարզելու գործում որոշ չափով մեզ օգնում է վկայաբանութեան հայկական գիրքը:² Այս գրքում, որը նույն աղբյուրից պիտի բխած լինի, որտեղից և վրացերենը, նշված տեղում հետևյալն ենք կարդում. «Փիլիսոփայել կոչեցաւ այսր եթէ գոհել»: Այս համապատասխան տեքստից երևում է, որ չաւոցը—ջաղագոհի համընկնում է փիլիսոփայել, այսինքն՝ «Իմաստութիւն ասել»։ Չաւոցը—ջաղագոհ—այսպիսի կոնտեքստի մեջ է գործածված, որ նրա -ոց վերացական անվան վերջածանց (սուֆիքս) է երեւում, իսկ պարզ գոյական անուն պիտի լինի չաւոց—ջաղագի կամ չաւոց—ջաղագա, որ մեզ դեռևս չի հանդիպել, համեմատելով, անծանոթ է նույնիսկ Սուլիան-Սաբա Օրբելիանիին, ինչպիսի և ուրիշ բառարանագիրներին։

¹ Նման հուշարձանների մասին տես՝ Կ. Կեկելիձե, *Անտիկ Միացորդները հին վրացերեն գրականութեան մեջ*.—*ՎՆԻՄԿ-ի Տեղեկագիր* (վրաց.) 1944, XIV, էջ 117—127։

² *Պատմութիւն վարուց սրբայն Փոկասու եպիսկոպոսի*.—Վարդ և վկայաբանութիւնը սրբայն. հատընտիր քաղեալք ի ճառընտրաց, հատ. Բ, Վենետիկ 1874, էջ 491—502։

Իբրև հասարակ, կոնկრետ աշուն ոչ թե ջառագ-օ—ջաղագ-ի
 կամ ջառագ-օ—ջաղագա է պատահում, այլ ջառագ-օ—ջաղագո է այն
 էլ միայն երկու անգամ՝ մեկ—Սուլխան-Սաբա Օրբելիանի (XVII
 —XVIII դ. դ.) բառարանում և մեկ էլ՝ Գործք Առաքելոց-ի հնա-
 գոյն խմբագրության երկու գրչագրերի մեջ (1. Վրաստանի Պե-
 տական Թանգարանի ձեռագրերի Տ ֆոնդի ձեռագիր № 407, X դ.
 2. Աթոսի վրաց վանքի ձեռագիր № 42, X դ., ըստ R. Blake-ի՝
 Catalogue des Manuscrits Géorgiens de la Bibliothèque de la
 Laure d'Juiron au Mont Athos, Paris, 1934). Այստեղ (24,1)
 ջառագ-օ—ջաղագո սլարոնակող տեքստը հետևյալ կերպով է ներ-
 կայացված՝ «Մեմլեդոմը խუთիս լժոսի Պոթեվիդա մլժլեղտ մոժլու-
 արի անանիս խլոցեստա Վիցեմե տանա ըստ Աթոսի
 ձեռագ-՝ Թերթեղոս) ջառագ-օ-իս (ըստ Վրաստ. Թանգ. ձե-
 ռագ-՝ ջառագ-օ-իս) Վիստանամե, Ռոմեղտա ալմլեցե մոթեղոսա մաս թե-
 լլեցեթոս»։

Ընդգծած բառը հետագա ժամանակների (XI—XII դ. դ.)
 խմբագրությունների մեջ (Գիորգի Աթոնելու և Նփրեմ Մցիրեի)
 փոխված է մեղծաբանության—մեղծությունից ըստ իր ջառագ-օ—
 ջաղագո նույն մեղծաբանության—մեղծությունից է։ Այս հասկացություն-
 կողմնակից է նաև Գործք Առաքելոցի հայկական վերսիսան, ուր
 հիշյալ բառին համապատասխանում է «ճարտարախոս»։

Այս բովանդակությամբ է գործածված ջառագ-օ—ջաղագո
 բառը և Սուլխան-Սաբա Օրբելիանի մոտ, ինչպես այն երևում
 է այս բառի բացատրության կողքին դրված մի երկի վկայու-
 թյունից, որը հետևյալ կերպով է մեջ բերված՝ «Երկն յոթն
 իտյան յետիլտա, արամեղ ջառագ-օ Խոլո յետիլտա» [և ոչ
 ամենեքեան ասեն զբարիս, այլ «ջաղագո» իսկ (միայն բարիք)։
 Ինչպես երևում է, այստեղից էլ հնարավոր է այն եզրակացու-
 թյունը հանել, որ ջառագ-օ—ջաղագո նշանակում է «բարեխոս» և
 ոչ «մաշված կոշիկ և նրա նման արհամարհյալ ու վատ իր», ըստ
 Օրբելիանի, որ երևի թեղադրել է նրան Նվատաթե Մցխեթելու
 վկայաբանության գրքում (VI դ.) հանդիպող մե ջառագ-օ-ն-
 մե-ջաղագ-ն-ն-ի բառը, որը գործածված լինելով մե-Նամ-օ-ն-
 մե-խ'ամ-ն-ն-ի (= կոշկակարների) հետ միասին գուցե հենց «մաշ-
 ված կոշիկ» է նշանակում։

Եթե հիմա մենք համեմատենք ջառագ-օ—ջաղագ-օ-ի մեր ըմ-
 բռնումը՝ բարեխոս—նարտաբախոս, ջառագ-օ—ջաղագ-օ-ի բառի

վերև նշված նշանակութեան՝ փիլիսոփայել-ի հետ, անկասկած վնամողվենք, որ այս բառերը օրինաչափ կերպով են իրար ընդ-նուծ: Այդ պատճառով էլ չարացած—ջաղագորս առջացած է երևում չարաց—ջաղագո-ից՝ չարաց→չարացում→չարացած:

Վկայաբանութեան գրքի չարացում—ջաղագորս և Գործք Առաքելոցի ու Ս-Ս. Օրբելիանիից բերված ցիտատի չարաց—ջաղագո բառային զուգադիպութունն են հայերենի մեջ ի դեմս ջատագով բառի, որը, ինչպես այդ իր ժամանակին պարզել է Հյուբշմանը, պահլավերենից է փոխառված: Եթե վկայաբանու-թեան գրքի վերև բերված ցիտատից կարելի լիներ վրացերենում չարաց—ջաղագո ձևի գոյութունը հաստատել, այն ժամա-նակ վրացերեն բառն էլ փոխառյալ կլիներ պահլավերենից, որ-տեղ հայերեն ջատագով բառի բոլորովին համընկնող jātāgōw-ի կողքին ունենք և ենթադրյալ այս վրացերեն բառի մոտիկ ձևը՝ jātākgōb («միջնորդ, բարեխոս»): Բայց վրացերենում գոյութուն ունեցող չարաց—ջաղագո-ին մոտենում է իրանյանի պաղեն-դերին ձևը՝ jādagō («միջնորդ, բարեխոս, պաշտպան, փաստա-բան»):¹ Եվ այդ երևույթը իր կողմից մատնանշում է այն ուղա-գրավ հանդամանքի վրա, որ իրանական աշխարհի հետ վրացե-րենը հնագույն ժամանակներից ունեցել է հարաբերության ան-միջական, սեփական աղիներ:

¹ Հր. Անադյան, Հայերեն արմատական բառարան, V, էջ 1203—4:

